

Gunnar Falkemark

Bergström, makten och ortodoxin

1 Inledning

Värderingarnas roll inom samhällsforskningen är ett problemområde, som har en märklig förmåga att ge upphov till kontroverser. Lars Bergström har nyligen sällat sig till anhängarna av en klassisk uppfattning, nämligen att giltigheten hos samhällsvetenskapliga resultat är oberoende av värderingar. Sanningen hos denna "ortodoxa" uppfattning har ifrågasatts av många och på mångahanda olika grunder. Själv har jag i ett par skrifter tillåtit mig att betvivla ortodoxins oinskränkta giltighet (Falkemark 1978 och 1982). I *Filosofisk tidskrift* 1984:4 går Bergström till frisk attack mot mina slutsatser. Syftet med föreliggande artikel är att kritiskt granska Bergströms argumentation.

Läsaren blir knappast överraskad över att finna mig vidhålla mina ursprungliga teser. Detta gör jag inte enbart därför att jag faktiskt tror att jag har rätt. Envishet är ju dessutom numera en filosofisk dygd. Feyerabends välkända envishetsprincip ("principle of tenacity") ger varje orubblig tesdrivare ett angenämt metateoretiskt stöd (Feyerabend 1970, s 203).

Argumentationen för min slutsats, att vissa maktresultat är beroende av politiska/moraliska värderingar, har sammanfattats på ett distinkt sätt av Bergström. Jag drar mig därför inte för att utnyttja hans kondenserade framställning. Låt mig bara först få understryka, att den amerikanske statsvetaren Robert Dahls resultat om maktförhållandena i New Haven (och USA) erbjuder *ett* av flera exempel på värdeberoende resultat. Enligt min uppfattning, erhåller *alla* maktanalyser, som bygger på distinktionen mellan viktiga och mindre viktiga politiska frågor, samma normativa status. Det speciella med Dahls forskningsmetodologi är endast att han *uttryckligen* formulerar kravet att maktstudier skall vila på granskning av politiska sakområden av nyckelkaraktär. Många andra studier utgår *underförstått* från samma basantagande.

2 Mitt resonemang

Här följer nu Bergströms sammanfattning av mitt resonemang för ovannämnda slutsats (se Bergström 1984, s 2—3).

(1) Dahl definierar "styrande elit" (ruling elite) som "en minoritet av individer vilkas preferenser som regel segrar när det föreligger olika preferenser i viktiga politiska frågor" (se Falkemark 1982, s 28).

(2) En "viktig politisk fråga" (key political issue) definieras av Dahl som en fråga som dels är föremål för oförenliga preferenser och dels faller inom området som beskattning, utgifter, bidrag, välfärdsprogram, militärpolitik, osv. Något förenklat kan man uttrycka hans kriterium så att ju kostsammare en fråga är, desto viktigare är den (ss 29—31, 35, 41).

(3) Tillämpningen av Dahls kriterium på att något är en viktig politisk fråga kan ske utan normativa ställningstaganden, men själva beslutet att tillämpa just detta kriterium innebär ett normativt ställningstagande (ss 41—42). Detsamma gäller alternativa kriterier (s 42).

(4) Dahls kriterium, liksom andra kriterier, måste därför baseras på, d v s kräver stöd av, moraliskt-politiska värdeomdömen (ss 42—43).

(5) Varje konklusion om maktfördelningen i ett samhälle, som liksom Dahls bygger på att man undersöker "viktiga" frågor, är således beroende av värdeomdömen (s 43).

(6) Denna slutsats kan inte undvikas genom att man undersöker *alla* frågor (ty då implicerar man att alla frågor är lika viktiga, vilket också är ett värdeomdöme) eller de frågor som *anses* viktiga (ty då bestäms urvalet ändå av värdeomdömen, nämligen hos de personer vilkas åsikter man tar fasta på) (ss 44, 228).

(7) De värdeomdömen, som Dahls resultat är beroende av, måste anföras som *stöd* för hans resultat. De ingår därmed i *evidensen* för resultatet (ss 44—45).

(8) Resultatets *giltighet* är därför beroende av bland annat dessa värdeomdömen (ss 62, 65).

Det är nu dags att presentera och granska Bergströms undermineringsarbete av ovan resta tankebyggnad.

3 Definition av "politisk viktighet"

Bergström kritiserar (2) genom att hävda, att Dahl överhuvudtaget inte definierar uttrycket "viktig politisk fråga" (s 4). Den definition som jag tillskriver Dahl ser han som en av mig skapad fantasiprodukt. Kritiken här visar på slarvig läsning. Just i det sammanhang Bergström hänvisar till — och i vilket Dahl skisserar sin metodologi — säger sig denne avstå från att ge en explicit definition (Dahl 1958, s 464). *Men* Dahl återkommer till definitionsspörsmålet tre sidor längre fram i den återopade artikeln. "Tidigare avstod jag från att definiera begreppet 'viktiga politiska

frågor'. Om jag skulle göra detta nu, tycks det mig rimligt att kräva som ett nödvändigt, om än kanske inte tillräckligt villkor, att frågan skall inbegripa faktiskt oenighet bland två eller flera grupper" (s 467). I den stora empiriska studien av maktförhållanden i New Haven, *Who Governs?* (1961), kompletteras detta nödvändiga villkor på "politisk viktighet". Dahl utväljer här tre viktiga sakområden — inte fyra som Bergström påstår. (Det fjärde området — kampen om en ny kommunal stadga — specialgranskades av en kollega till Dahl och presenterades i en annan bok. Denna undersökning har ingen betydelse för Dahls *slutsatser* om maktförhållandena i New Haven). Dessa sakområden valdes därför att "de kunde antas beröra en stor mängd olika intressen och deltagare" (1961, s 333). Den något utförligare motivering som Dahl ger lyder: "Jag har valt att undersöka tre olika sakområden i vilka viktiga offentliga beslut fattas: de två politiska partiernas nomineringar, stads-sanering och utbildning. Nomineringar avgör vilka personer som kommer att bekläda offentliga ämbeten. New Havens saneringsprogram är kostnadmässigt — i nuläget och potentiellt — det största i landet. Utbildningen är, förutom betydelsefull i sig, det kostsammaste inslaget i stadens budget" (1961, s 64). Två av tre utvalda nyckelområden ges uttryckligen en ekonomisk motivering. När jag påstår att man, något förenklat, kan tillskriva Dahl kriteriet att ju kostsammare konsekvenser en fråga inbegriper, ju viktigare är den, så är detta således inte, som Bergström hävdar, gripet ur luften.

På flera ställen i sin artikel gör Bergström gällande, att en rimlig tolkning — ja kanske den rimligaste tolkningen — av Dahl är att "viktig" är liktydig med "anses viktig". Hans främsta stöd härför tycks vara åberopandet av följande Dahl-citat: ". . . alla de beslut som deltagarna betraktade som de viktigaste sedan omkring 1950 valdes ut för detaljerat studium" (1961, s 333). Bergströms tolkning här är emellertid orimlig.

Det bör först påpekas, att det utnyttjade citatet är stympat. På det av mig prickade utrymmet står nämligen: "Inom vart och ett av dessa sakområden". Situationen är alltså den, att Dahl *först* väljer ut ett antal politiska frågeområden, som *han* betraktar som betydelsefulla. Därefter får deltagarna på dessa områden göra en finuppdelning i delområden inom dessa. Bergströms uppfattning att deltagarna själva gör huvudindelningen i viktiga frågor är följaktligen ogrundad. Man frågar sig ju också hur Dahl skulle få tag på dessa "deltagare", om han inte själv först valt ut ett antal huvudfrågor. Dessutom, om Dahl hade baserat sitt urval av dessa nyckelfrågor på vad andra ("deltagarna", eller "folket"

eller någon annan grupp) ansåg vara viktigt, framstår hans *egna motiveringar* för urvalet som poänglösa.

4 Beslut och kriterier

Bergström synes acceptera (3). Däremot avvisas resolut kopplingen mellan (3) och (4). Två argument härför kan urskiljas. (i) Beslutet att tillämpa ett kriterium på "politisk viktighet" kan vara normativt, även om själva kriteriet inte är det. Att visa — vilket Bergström menar att jag försöker göra — att beslutet är av normativ karaktär, är således inte det samma som att visa att kriteriet har samma karaktär. (ii) Man kan se Dahls kriterium som en startpunkt i en beviskedja och för en sådan kan man inte kräva något rättfärdiggörande. Följaktligen behövs inte heller något värdemässigt stöd härav.

(i) kan jag utan vidare skänka mitt bifall. Bergström far emellertid vilse när han tror, att mitt huvudargument för att Dahls kriterium är normativt är att *beslutet* att tillämpa det har denna status. Jag ser saken på omvänt sätt. Beslutet att tillämpa dylika kriterier är normativt därför att kriterierna *i sig* är av värdemässig natur! Till skillnad från Bergström kan jag nämligen inte se att beslutet att utnyttja ett kriterium automatiskt är normativt enbart därför att det besvarar frågan "Vilket kriterium bör jag tillämpa?". Han försummar här distinktionen mellan utomvetenskapliga och inomvetenskapliga värderingar. (Denna distinktion förklaras av t ex Hermerén 1972, ss 64—69.) När jag talar om "värderingar", "normativa kriterier" och dylikt har jag omsorgsfullt klargjort, att jag inlägger en politisk/moralisk betydelse i dessa uttryck. Det är med andra ord utomvetenskapliga värderingar som avses. Att besvarandet av ovannämnda fråga rent generellt kräver inomvetenskapliga värderingar är jag beredd att hålla med om. Detta bevisar dock ingalunda att också utomvetenskapliga värderingar måste åbe-ropas.

Hur leder jag då i bevis att själva *kriteriet* på "politisk viktighet" har normativ status? För att besvara denna fråga vill jag först ge några *exempel* på tänkbara — och använda — kriterier på "X är en politiskt viktig fråga":

- (a) X anses viktig av folkflertalet (eller de politiskt intresserade eller de politiska deltagarna eller . . .).
- (b) X är förknippad med stora ekonomiska konsekvenser.

- (c) X berör många människor.
- (d) X handlar om fundamentala mänskliga rättigheter.
- (e) X avser förbättrade materiella livsbetingelser för folkflertalet.
- (f) X handlar om en utjämning av privilegier i samhället.
- (g) X har att göra med förberedelser för det eviga livet. Etc.

Bergström intresserar sig främst för (a). Låt mig därför välja (a) som betydande exempel för min tankegång. Han skiljer skarpt mellan (a) som kriterium och beslutet att tillämpa (a) som kriterium. Detta är bra, men likväl ej tillfyllest. Man måste nämligen också hålla isär *utsagan* (a) och (a) som kriterium på ”politisk viktighet”. Bergström förefaller tänka sig att eftersom utsagan (a) är en empirisk utsaga, så är (a) som kriterium — till skillnad från beslutet att tillämpa (a) som kriterium — också empiriskt. Slutledningen är emellertid ohållbar. Att (a) som påstående betraktat är av rent empirisk karaktär är ostridigt. Men detta visar inte att det också som kriterium på ”politisk betydelse” är av samma art.

Att (a) som kriterium har s a s normativ laddning följer av det förhållandet, att det som kriterium *strider* mot andra kriterier som *uppenbarligen* är normativa. Beviset för att två olika kriterier är oförenliga är helt enkelt att man, utan svårighet, kan föreställa sig sakfrågor, som enligt det ena kriteriet är av politisk nyckelkaraktär, medan de enligt det andra är i avsaknad av politisk betydelse. Det kräver nu ingen större fantasi för att tänka sig konflikter mellan (a) och, säg, (d). (d) är ett uppenbart normativt kriterium. Alltså är även (a) ett normativt kriterium. Sak samma gäller, naturligtvis, övriga kriterier.

Vad gäller (ii) så påpekar Bergström, helt riktigt, att varje form av bevisning kräver att åtminstone något tas för givet utan bevis. Ett kriterium på ”politisk betydelse” kan nu, enligt hans uppfattning, ha denna karaktär av startpunkt. Denna tanke har jag svårt att acceptera. Utan att nödvändigtvis förskrika mig åt föreställningen att det existerar en värdeomdömenas objektiva och strikta hierarki, menar jag likväl att dylika kriterier inte är av så grundläggande natur, att de kan tjäna som ”första premisser”. Jag är i och för sig beredd att hålla med om, att ett visst mått av godtycke i valet av utgångspunkter är ofrånkomligt. Att tillskriva här diskuterade kriterier denna karaktär synes mig dock vara att sträcka sig för långt. Bergström ger för övrigt inget argument för åsikten att kriterier av denna typ skulle kunna tjäna som utgångspunkter. Hans argument är helt allmänt; *någonstans* måste man starta. Mitt motargument tar fasta på följande: Att avklippa en diskussion om var-

för ett visst kriterium på "politisk viktighet" valts med "Jag har startat här, punkt slut" verkar rätt och slätt orimligt.

5 Två oframkomliga vägar

Bergström tillbakavisar (5) genom att göra gällande, att värderingar i resultat om maktförhållanden kan undvikas med hjälp av en lämplig *omdefinition* av begreppet "styrande elit", nämligen följande:

Uttrycket "styrande elit" skall betyda detsamma som en "en minoritet av individer vilkas preferenser som regel segrar när det föreligger olika preferenser i politiska frågor som anses viktiga" (1984, s 6).

Han konkluderar: "Med hjälp av denna definition kan vi uppnå precis samma resultat som Dahl uppnår, utan att utgå från eller förutsätta något kriterium eller något värdeomdöme som går ut på att de frågor som anses viktiga är viktiga (eller liknande)". Resonemanget duger inte. För det första är definitionen inte Dahls utan Bergströms egen konstruktion. För det andra — och viktigare — förbiser han att även definitioner kräver motivering. Den normativa konflikten har här bara överförs till definitionsområdet. En person som ansluter sig till, exempelvis, kriterium (d) ovan, skulle naturligtvis inte acceptera Bergströms definitionsförslag av "styrande elit". Med detta förslag får vi precis samma värderingskonflikt som förut, men på ett nytt område. Resultaten blir inte mindre värdeberoende för det.

Även bortsett från nu behandlade definitionsmanöver föresvävar det Bergström, att maktforskningen kan undgå normativt beroende, om man låter "politiskt viktig" betyda "anses politiskt viktig". Det finns skäl att nämna varför jag tror att han här tar miste. Ett första problem man konfronteras med är *vems* bedömningar av politisk väsentlighet som man skall ta hänsyn till. Med andra ord, frågan "anses viktig av vem?" pockar på svar. Det är, minst sagt, tveksamt om forskarens val av grupp här kan ske utan normativa överväganden. Det är vidare så, att de *utvaldas* bedömningar av politiska frågor angelägenhetsgrad kommer att vara baserade på värderingar. För att läsaren skall få helt klart för sig vad ett dylikt förfaringssätt innebär är en konkretisering lämplig. I dagens Sverige skulle människor ställas inför att bedöma väsentligheten hos politiska frågor som arbetslöshetsbekämpning, miljövärd, kärnkraftsavveckling, betyg i skolan, försvarets storlek, moms på livsmedel, marginalskattesänkningar, jämställdhetsåtgärder, löntagar-

fonder, privatisering av barnomsorgen, etc, etc. Jag kan omöjligen se att en rangordning av sådana stridsfrågor med avseende på politisk betydelse kan ske utan hjälp av politiska/moraliska värderingar. Men i så fall kommer de frågor, som maktforskaren väljer ut för granskning, att bygga på en *sammanslagning* (eller aggregering) av ett stort antal individers normativa bedömningar. Följaktligen kommer maktforskarens slutsatser att baseras på (bl a) de värderingar som ligger bakom folks bedömningar. En forskningsteknik som sätter likhetstecken mellan "viktig" och "anses viktig" undgår således, lika litet som ansatser som förlitar sig på andra kriterier, att bli värdeberoende.

Låt mig avsluta diskussionen om Bergströms favoritkriterium genom att påpeka, att detta är olämpligt av skäl som inte har med värde(o)beroende att skaffa. En huvuduppgift för maktundersökningar brukar vara att spåra den eventuella förekomsten av en styrande elit (härskande klass eller dylikt). Man behöver inte vara anhängare av den marxistiska överbyggnadsteorin för att hysa betänkligheter mot att i maktstudier låta folks preferenser avgöra vilka frågor som skall utväljas som politiskt betydelsefulla. Jag tar mig friheten att citera en berömd företrädare för den stolta 1800-talsliberalismen, nämligen John Stuart Mill:

Överallt där det finns en härskande klass bestäms moralen i ett land till stor del av klassens intressen och dess känsla av överlägsenhet (1967, s 14).

Om det förhåller sig så att en liten mäktig grupp bestämmer de viktigaste preferenserna i ett samhälle, så kommer ett studium av de frågor där skiljaktiga preferenser föreligger med stor sannolikhet att ge en vilseledande bild av de verkliga maktförhållandena. Detta talar starkt emot att, i samband med maktstudier, låta "viktig" betyda "anses viktig".

6 Två steg framåt och ett tillbaka

Hittills har diskussionen förutsatt att Dahl har ett generellt kriterium på "politisk viktighet". Enligt Bergström kommer emellertid saken i ett helt nytt läge om så inte skulle vara fallet. Efter detta konstaterande kastar han sig in i en ganska omständlig utredning, som bl a inkluderar Mozarts bästa symfonier och en modifiering av Humes tes om relationen mellan "böra" och "vara". Det förvånande med Bergströms resonemang här är att han så småningom anländer till en slutsats, som är ett vackert stöd för *min* uppfattning. När han behandlar Dahls resultat —

att ingen minoritet får som den vill i alla viktiga (politiska) frågor — kommer han nämligen fram till att *giltigheten* hos detta resultat är beroende av en disjunktion av värdeomdömen. ”Men denna disjunktion är själv ett värdeomdöme” (1984, s 10). Man tackar och bugar! Bergström måste ges det erkännandet, att hans analys här i ett avseende är bättre än min egen analys. Jag har snarast tänkt mig att Dahls huvudresultat — liksom varje resultat som vilar på en åtskillnad mellan viktiga och mindre viktiga politiska frågor — är beroende av vissa *bestämda* värderingar. Bergström har övertygat mig om att så nog inte är fallet. Snarare avser beroendet en disjunktion av värdeomdömen. Denna är visserligen ”själv” ett värdeomdöme, men inte riktigt på det sätt jag föreställt mig saken.

Efter ovannämnda medgivande skyndar sig emellertid Bergström att tillfoga några kommentarer ägnade att nedtona betydelsen av vad jag uppnått. (i): ”Att giltigheten av Dahls resultat är beroende av värdeomdömen, eller av värdeomdömenas giltighet, är emellertid föga uppseendeväckande med tanke på att man då kan hävda att resultatet självt är ett värdeomdöme”. Och (ii): ”Det är väl emellertid ingen nyhet — och ingenting som strider mot den ortodoxa uppfattningen om förhållandet mellan vetenskap och värderingar — att det ibland insmyger sig värdeomdömen bland vetenskapliga resultat” (s 10).

Vad gäller (i) är jag benägen hävda, att eftersom resultatet är beroende av värdeomdömen, så är detta också ett värdeomdöme. Det måste dock starkt betonas, att denna status hos Dahls resultat skulle man *inte* komma på eller kunna inse *utan* en analys av mitt slag. Utsagan ”Det finns ingen styrande elit i . . .” tillhör ju inte precis standardexemplen på värdeutsagor. Det är ingen tvekan om att Dahls resultat vanligen betraktas som ett empiriskt resultat (vars sanningshalt man i och för sig ibland ifrågasätter). Dahl betraktar själv uppenbarligen sitt resultat på detta sätt. Så har också kritiken i allmänhet uppfattat saken. Jag nöjer mig här med ett välkänt exempel. När den energiske och radikale California-professorn William Domhoff i slutet av 1970-talet beger sig till New Haven för att göra om (!) Dahls maktstudie, vägleds han knappast av föreställningen att en förnyad granskning av det politiska livet där skall resultera i att ett *värdeomdöme* kullkastas. Domhoff utgår från att Dahl ger en *empiriskt* felaktig bild av maktförhållandena i New Haven. ”Mitt syfte är att visa att *Who Governs?* har fel vad gäller vem som verkligen styr i New Haven” (Domhoff, 1978, s 3).

Att (ii) är sant låter sig inte betvivlas. Det är dock häpnadsväckande

att Bergström vill klassificera Dahls resultat om frånvaron av en styrande elit i New Haven, som något som "insmyger sig bland vetenskapliga resultat". Dahls slutsats är ju hans *huvudresultat* och verkligen ingenting som "insmyger" sig i *Who Governs?*.

7 Avslutning

I ett par skrifter (1978 och 1982) har jag ifrågasatt den ortodoxa uppfattningens *generella* giltighet. I uttrycket "ortodoxin" har jag inlagt precis samma innebörd som Bergström, nämligen åsikten att giltigheten hos samhällsvetenskapliga resultat är (logiskt) oberoende av värderingar (Bergström 1984, s 1). Jag har i min argumentation tagit för givet att Dahls slutsats om maktstrukturen i New Haven (och USA) är ett exempel på samhällsvetenskapliga resultat. När jag nu påstår, att denna i själva verket har normativ status, kan man naturligtvis — om man vill rädda den ortodoxa uppfattningen från falsifiering — fränkänna slutsatsen vetenskaplighet. Den kritiska frågan är dock på vilka grunder man skall göra detta. Dahls studie lider inte av några iögonfallande vetenskapliga brister. Det synes tvivelaktigt att fränkänna resultatet vetenskaplighet *endast* därför att detta visats vara värdeberoende. Med en dylik strategi kan ortodoxins sanning självklart upprätthållas. Frågan uppstår emellertid vid denna "frontförkortningsstrategi" hur många intressanta resultat inom samhällsforskningen, som kommer att täckas av den ortodoxa uppfattningen. □

Litteratur

- Bergström, Lars: "Maktforskning och värderingar", *Filosofisk tidskrift* 1984:4, ss 1—12.
- Dahl, Robert A: "A Critique of the Ruling Elite Model", *American Political Science Review*, 1958:2, ss 463—469.
- Dahl, Robert A: *Who Governs?*, Yale University Press, New Haven 1961.
- Domhoff, G William: *Who Really Rules? New Haven and Community Power Reexamined*. Goodyear Publishing Company, Santa Monica 1978.
- Falkemark, Gunnar: "Maktstudium och värdering. Ett bidrag till diskussionen om statsvetenskapens objektivitet", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1978:4, ss 239—255.
- Falkemark, Gunnar: *Power, Theory and Value*, Gleerup, Lund 1982.
- Feyerabend, Paul: "Consolations for the Specialist", i Imre Lakatos och Alan Musgrave (eds) *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge 1970.
- Hermerén, Göran: *Värdering och objektivitet*, Studentlitteratur, Lund 1972.
- Mill, John Stuart: *Om friheten*, Natur och Kultur, Stockholm 1967.